

Pasakojimo keliu: santykio su vieta tyrimas

ANDRIUS KANIAVA

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje pristatoma nauja Lietuvos šventviečių tyrimo perspektyva, paremta fenomenologine prieiga. Dėmesys sutelkiamas ne į archeologinius, istorinius duomenis, bet į žmonių pasakojimus. Tokiu būdu siekiama atskleisti tautosakos tekstuose išliekantį asmens santykį su vieta. Šiam tikslui pasitelkti du skirtingi atvejai: Bronislavos Kučinskienės papasakotos istorijos apie Šatrijos kalną ir raganas bei Kazimiero ir Stasės Sereckijų pasakojimai apie Platelių ežerą. Kalnas ir ežeras šiuo atveju tampa *pasakojimų vietomis* – tai terminas, išplečiantis šventvietės sąvoką už religinio konteksto ribų.

RAKTAŽODŽIAI: šventvietės, fenomenologija, santykis su vieta, Šatrijos kalnas, Platelių ežeras.

ĮVADAS

Straipsnio idėja gimė iš naujo permąstant senųjų Lietuvos šventviečių sampratą. Ilgą laiką šventviečių tyrimai Lietuvoje buvo grindžiami istorine prieiga: pradedant tarpukariu dirbusio Petro Tarasenkos darbais (plg. Tarasenska 1923, 1926) ir baigiant pastarąjį dvidešimtmetį šventvietes tiriančio Vykinto Vaitkevičiaus ankstyvosiomis knygomis, katalogais bei straipsniais (plg. Vaitkevičius 2003)¹. Tai padėjo suvokti šventvietes kaip priešistorės ir senosios religijos dalį, tačiau paliko ir neatsakytų klausimų. Turbūt svarbiausias jų – šventviečių skirstymas į ikikrikščioniškas, priskiriamas senajai baltų religijai, ir krikščioniškų laikų šventvietes. Toks skirstymas įveda kokybinę skirtį, kuri priešistorinėms šventvietėms, norint to ar nenorint, suteikia didesnę vertę. Tuo tarpu tiksliai datuoti ir priskirti vietas vienam ar kitam laikotarpiui labai sunku – šventvietėse nerandama beveik jokių archeologinių radinių, vieta dažnai datuojama tik pagal kontekstą (pvz., pagal arti esančius piliakalnius, kapinynus). Galiausiai, didžioji dalis su šventvietėmis susijusių šaltinių – XIX–XX a. užrašyta tautosaka, tačiau šis laikotarpis tiriant vietų praeitį neretai paliekamas

---

1 Išsami Lietuvos šventviečių tyrimų apžvalga ir istoriografijos problematika aptarta kitame autoriaus straipsnyje (Kaniava 2019: 43–47).

antroje vietoje. Dėl to kyla klausimas: ar chronologinis skirstymas ir istorinis požiūris yra vienintelis būdas šventvietėms tirti? Šiuo straipsniu noriu pasiūlyti kelią, kuriuo eidami galime atsisakyti chronologijos ir kitų istorinių vertinimų pasitelkdami fenomenologinę prieigą. Fenomenologija nevisiškai svetima Lietuvos šventviečių tyrimams (Vaitkevičius 2016), tačiau metodiškai taikoma kol kas nebuvo.

Šiame darbe pasitelkiama fenomenologinės filosofijos metodika pirmiausia sietina su Edmundo Husserlio (1859–1938) darbais. E. Husserlio fenomenologijoje kalbama apie tai, kad objektas gali būti suvokiamas toks, koks jis reiškiasi žmogaus sąmonei. Šitaip mes matome ne objektus, bet fenomenus, kuriuos pažįstame pasitelkdami ne empirinius duomenis, bet žmogiškas patirtis. Vienas pagrindinių fenomenologinės metodologijos principų – fenomenologinis *epoche*, arba išankstinių prielaidų apie tyrimo objektą suskliautimas (Mickūnas, Stewart 1994: 45–47). Straipsnyje suskliaučiamas išankstinis žinojimas, kad tiriama vieta priklauso šventvietėms. Toks požiūris leidžia kalbėti apie tiesioginį žmogaus santykį su vieta. Fenomenologijoje svarbiausia patirtis, o tai reiškia, kad vietos negalime pažinti be ją patiriančio žmogaus. Atsižvelgdamas į išankstinių prielaidų suskliautimą ir į tai, kad *šventvietės* sąvoka yra ribojama religinio konteksto, straipsnyje kalbėsiu apie *pasakojimų vietas*.

Antropologas Michaelis Jacksonas šį terminą pasiskolina iš Australijos aborigenų, kurie tokias vietas, kurias mes įpratę vadinti šventvietėmis, vadina *yirmbal* (angl. *story-places*; Jackson 1998: 177). Verta paminėti ir tai, kad M. Jacksonas tokią vietą, apie kurią pasakojama daugiausia istorijų, vietą, kur tie pasakojimai yra labai asmeniški, vadina *namais* (ten pat: 175). Tik šiuo atveju autorius kalba ne apie fizinius namus – tai pasakojimų fondas. Straipsnyje pasakojimų vietos pirmiausia suvokiamos kaip tam tikras naratyvų šaltinis, o ne kaip ikirikščioniška šventvietė ar aukojimų vieta.

Čia atskleidžiamas požiūris iš esmės skiriasi nuo iki šiol vyravusio istorinio požiūrio. Susitelkiama į žmogaus ir vietos santykį ir iš to kylančias istorijas, o ne į archeologinius ar mitologinius duomenis². Istorijos pasirinktos ne atsitiktinai – pasak britų antropologo Timo Ingoldo, pasakojimai yra tam tikras patirties būdas, formuojantis *pasakojamą pasaulį* (angl. *storied world*)³. Autorius skiria du skirtingus

- .....
- 2 Reikia pabrėžti, kad fenomenologinis žvilgsnis į šventvietes nepaneigia ankstesnių tyrimų ir jiems neprieštarauja. Žmogaus santykis su vieta, prie kurio fenomenologija leidžia susitelkti, yra tik vienas iš etapų, kuriuos reikia pereiti norint pažinti vietą. Metodiškai taikant fenomenologinę redukciją (*epoche*) labai svarbus yra ir paskutinis *atskliautimo* etapas. Jo metu fenomenas grąžinamas į istorinį, kultūrinį, psichologinį, socialinį kontekstą. Šis etapas išeina už fenomenologijos ribų, tačiau yra be galo svarbus suvokiant fenomenologinio metodo vaidmenį konkrečios vietos pažinimo kontekste.
  - 3 Sąvokų vertimo klausimas išlieka atviras. Remiantis fenomenologinėje literatūroje įsigalėjusio vertinio *gyvenamasis pasaulis* (iš angl. *Life world*, vok. *Lebenswelt*) analogija, straipsnyje vartojamas terminas *pasakojamas pasaulis* (angl. *storied world*). Atsižvelgiant į *pasakojimų* svarbą, kitą terminą (angl. *story places*) nuspręsta versti *pasakojimų vietas*. Toks vertimas geriausiai atspindi termino koncepciją, kur svarbiausia tai, kad vienoje vietoje susitelkia skirtingi pasakojimai, o ne tai, kad ji yra tų pasakojimų objektas.

pasaulio pažinimo būdus. Pirmasis remiasi vadinamuoju genealoginiu modeliu, kur žmonės yra tokie, kokius juos iš anksto suformavo praeities tradicija, – viską lemia genofondas (žinios iš anksčiau) ir fenotipas (ką žmogus pritaikydamas genotipą išmoka). Iš genealoginio modelio kylantį žinojimą T. Ingoldas vadina *vertikaliu žinojimu* (angl. *knowing vertically*), kuris veikia sistemaiškai, per klasifikacijas (Ingold 2011: 153, 156–158). Antrąjį pasaulio pažinimo būdą antropologas pristato kaip *pažinimą judant* (angl. *knowing as you go*), kai žinios yra įgyjamos proceso metu. Būtent antruoju būdu ir formuojasi pasakojamas pasaulis (Ingold 2000: 228–230). T. Ingoldo koncepcija svarbi šiame darbe pristatomam požiūriui, nes istorijos pasakojamame pasaulyje veikia kaip patirties rodymosi bei veikimo priemonė. Tai leidžia nagrinėti konkrečias istorijas kaip atskirus atvejus ir tose istorijose ieškoti žmogaus santykio su vieta.

Svarbus išlieka ir reikšmės klausimas. Kalbėsiu ne tik apie žmogaus santykį su vieta (koks santykis gali būti), bet ir apie pasakotojo įtaką vietos reikšmei (kaip santykis keičiasi). Čia svarbu ne tik tai, *kokia* yra reikšmė, bet ir *kur / kaip* ji formuojasi. Kadangi pasakojamame pasaulyje pažinimas atsiranda judant, reikšmė visuomet gali kisti. Ji susidaro konkrečioje situacijoje – tas pats padavimas, papasakotas skirtingų žmonių, kaskart ir sukuria prasmę. Šitaip konkretūs atvejai tampa svarbesni už bendrą vaizdą, nes konkretaus atvejo metu atsiranda visa aibė prasių, kurios nepersikelia į kitą situaciją paprasčiausiu kopijavimo būdu. Vietos reikšmė formuojasi ne padavimo motyve, – ji randasi iš pasakotojo santykio su vieta.

Straipsnio tikslas – aprašyti tautosakos tekstuose išliekantį žmogaus santykį su vieta. Tam pasirinkti du konkretūs atvejai⁴: Bronislavos Kučinskienės papasakotas padavimas ir sakmė apie Šatrijos kalną ir apie raganą bei Stasės ir Kazimiero Serekių pateikta tautosaka apie Platelių ežerą⁵. Skaitant tautosakos tekstus fenomenologiškai,

4 Straipsnyje nagrinėjami du atvejai siekiant parodyti, kaip skirtingas santykis su vieta gali pakeisti pasakojamų dalykų reikšmes. Tačiau lyginamasis metodas nėra taikomas – fenomenologijoje kiekvienas atvejis suprantamas kaip atskiras, o du atskiri atvejai padeda geriau suvokti tam tikrų reiškinų tendencijas. Patys atvejai – Šatrija ir Plateliai – pasirinkti dėl skirtingų priežasčių. Tautosaką apie Šatriją autorius ėmėsi tirti dėl išskirtinio kalno žinomumo. Beieškant padavimų buvo atkreiptas dėmesys į išsamų B. Kučinskienės pasakojimą. Tuo tarpu Plateliai pasirinkti dėl subjektyvių priežasčių: tautosaka apie šį ežerą autoriaus tyrinėta kelis metus, sukauptas įdirbis padėjo greičiau įvesti į tyrimą tautosakinius tekstus, kurių dauguma skelbiami pirmą kartą.

5 Dėl Šatrijos kalno kaip senosios šventvietės abejonių kilti neturėtų, tačiau reikėtų pagrįsti Platelių ežero pasirinkimą. 2013–2014 m. straipsnio autorius Lietuvių tautosakos rankraštyne surinko šimtą aštuoniasdešimt Platelių ežero vietų vardų ir daugiau nei du šimtus padavimų apie ežerą ir jo dalis (padavimų kiekis ir skirtingų siužetų skaičius kur kas didesnis nei padavimų apie Šatrijos kalną). Fiksuoti motyvai apie nuskendusią bažnyčią, aukų reikalaujantį ežerą ir kt. Platelių ežero Pilies sala minima dar XVI a. pabaigoje kaip vieta, kur, pasak Jono Lasickio, gyvena žemaičių dievas Kirnis (Ališauskas 2012: 110–113). Remiantis šiais duomenimis, pagrįsta Platelių ežerą vadinti šventu ikirikščioniškos religijos kontekste. Prie senųjų šventviečių ežerą priskiria ir V. Vaitkevičius (1998: 230–239, 2003: 142–144).

pirmiausia jie suvokiami kaip pasakojami konkretaus žmogaus, kaip kylantys iš asmeninės perspektyvos, gyvenimo patirties, jo aplinkos bei kitų kontekstų. Kreipiamas dėmesys į tai, kas įvyksta, kai žmogus yra užklauiamas, ir kokie dalykai išsakomi neklausiant. Konkretaus pasakojimo reikšmės padeda suprasti ir kiti to paties žmogaus pasakojimai, visas apčiuopiamas kontekstas. Vienas iš postprocesinės archeologijos, turinčios daug sąsajų su fenomenologija, pradininkų Ianas Hodderis teigia, kad vienės ir teisingos praeities rekonstrukcijos nėra, kaip nėra ir vienos praeities – šiandieninė mūsų interpretacija labai priklauso nuo to, prie kurio konteksto pavyks prisiliesti (Hodder 2000: 191–192). Vadinasi, labai svarbų vaidmenį šioje vietoje vaidina skaitančiojo gebėjimas pajusti tekste esančią potekstę. Galiausiai, tyrėjas maloniai nustemba, supratęs, kiek daug galima pamatyti atidžiai perskaičius vieną pasakojimą. Aprašant patirtį, atsiskleidžiančią tautosakoje apie Šatrijos kalną ir Platelių ežerą, tikimasi atrasti naujas pasakojimų vietų tyrimo galimybes.

Straipsnį pavadinau *pasakojimo keliu*, nes pasakojimas visada yra ir kelias. Tai kyla iš jau aptartos pasakojamo pasaulio sampratos, kur patirtis įgyjama judant, o realizuojama pasakojimais, taip sudarant platų tokių kelių tinklą (Ingold 2011: 160–161). Pasakojimo kelią reikia nueiti norint pažinti objektą – kalną, akmenį, upę, žmogų ar paukštį. Ir nors skirtingi takai gali vesti mus ant tos pačios kalvos, nereikėtų apsigauti – tikslu tampa ne kalvos viršūnė, o nueitas pasakojimo kelias. Pirmasis toks kelias veda mus Šatrijos kalno link.

BRONISLAVOS KUČINSKIENĖS PASAKOJIMAS APIE ŠATRIJĄ

Šios pateikėjos pasakojimus⁶ išsirinkau iš kiek daugiau nei keturiasdešimt padavimų, užrašytų apie Šatrijos kalną, saugomų Lietuvių tautosakos rankraštyne. Įdomu, kad Šatrija – išskirtinė, visoje Lietuvoje žinoma vieta, tačiau neišsiskiria nei pasakojimų apie ją gausa, nei jų nuodugnumu. Pasirinktas tekstas yra ilgiausias, išsamiausias ir gyviausias iš visų, nenutolęs nuo paties kalno, kaip dauguma tautosakos apie Šatriją. Bronislava Kučinskienė gimusi 1895 m. Kuršų kaime, maždaug dešimt kilometrų nuo Šatrijos, čia gyvenusi pirmus trisdešimt gyvenimo metų. Moteris labai mėgo ne tik dainuoti, bet ir pasakoti, iš jos užrašytos mitologinės sakmės bei padavimai yra gyvi, išsamūs. Toks pat gyvas ir vienintelis jos papasakotas

6 Remiantis žanrinėmis tautosakos tekstų apibrėžtimis, B. Kučinskienė pasakoja *padavimą* ir *mitologinę sakmę* (antra padavimo dalis apie raganą ir merginą). Šie terminai straipsnyje bus vartojami. Tačiau, atsižvelgiant į darbo metodologiją, taip pat į pasakojamo pasaulio ir pasakojimų vietų koncepciją, kai kuriose vietose (dažniausiai apibendrinant) straipsnyje vartojamas žodis *pasakojimas*. Siekiant išvengti nesusipratimų, kylančių iš *pasakojimo* kaip atskiro tautosakos žanro apibrėžimo, reikėtų akcentuoti, jog *pasakojimas* šiame darbe turėtų būti suvokiamas platesne prasme – ne kaip etnografinio teksto žanras, bet kaip bendrinis žodis, nusakantis tai, kas papasakota.

padavimas apie Šatriją (LTRF mg. 1689-14; LTR 4727(46), užrašyta 1975 m. Jono Tamulio). Kadangi Bronislavos pasakojimas šiam tyrimui labai svarbus, norėčiau pateikti jį visą, netrumpintą:

Eso bovosė on tuo Šatrijuos kalna, esam šuokėn par Juonines. Loukie švėnts Juons, atlaidā lioub būs, eis ėr konigā, ėr mas. Mas bovuom tatā ėsirašiosės į tou blaivybė ėr ejuom vėsė, vėsas kuors. Tat mas prī kuora jau, gyduojuom kuore, ejuom on tuo Šatrijuos kalna. Ėr tèn ta bova gegožėnė, soulā. Ėr konėgā siedieji, ėr šuoka, ėr dainiava tèn. Ėr on kalna skylie tuokė, nadėdelė.

– *Kiek maždaug ten – metras ar daugiau?*

– Ne, metras neabūs, vuo tāt... tuokė skylie, tèn žmuogos galtetom ėkrėst. No ėr bėldies, ka donkst, donkst, donkst... Kad šuok, ruoduos. No, anėi tèn kėtė bondymus darė, prirėša akminā, leida šniūrā tèn, vėrvė kuokė. No, kon tèn – ons į dognā nokrėta tas akmou, vėrvė kėik nuori, tėik leisk į ton skylė, jok krės tèn. Niekuokė bondyma naėšbondė. Tèn buva ėš vėnuos posės on čė [?] nams tuoks i laiptās tuokės. Vuo ėš ontruos dėdelė staigus kalns yr tas Šatrijuos. Ar nesat bovėn?

– *Teko būt. Ar ten niekas nebandė lipt?*

– Ne, kas bandys, nalandė. Lioub sakys, kad raganų kalns, Šatrijuos raganų, Šatrijuos raganų.

– *O kokios ten raganos buvę, nežinot?*

– Nu, dabar ka ont ruoda raganas par televizuorių. Tāt ėr tèn. Lioub sakėis, kad raganas juo į Šatriją, raganas juo į Šatriją, sakėis, kad ont šloutas ontsied ėr lek raganas į Šatriją.

– *Ir jos toli nulėkdavo?*

– Saka, ka tuoli. Vuo kon, mas namatiem, nažėnuom. Mona mamās nabaštėkė [pasakojo]. Anuos bovosi ciuocė ė toriejosė vėinā dokterė. Ėr vuokītė audė kraitė tā dokterė tatā, audė vėsuokios audėmos. Senuovie jok lioub kor baguotė, tėkrā ka pridies skrynīs visuokias. Nu, i ta vuokītė sakontė Kūčių vakarā tatā tā dukterė mona mamās ciuoces. Saka, aš tavė išmuokysu, saka, to žinuosė, kas on tavėis kon šnek, kas tavė myl, kas kon mėslij, kas nu tavėis kuo nuor, to vėskon žėnuosė, kuoks gers vaikės, kuoks kas jau – aš tavė išmuokysu. Nu, i gerā. Anos nėn goltė. Vuo vaikė senuovie lioub cekavėisės, kāp mergas, kon dėrb Kūčių vakarā. Jok ėr aš atmeto: vaškā degėns, pėls tèn ont vondėns žvakė ožsėdegosės, lašėns. Kas kāp ėškres tèn so tou vašku. Vėsuokios tus bortus. Mas lioub ciekavėismuos vakā būdami.

Nu ėr, saka, prėsėnešė vondėns, ėšėtrėnka galvas. Ėr tā mergā lėipė pasileistė [plaukus]. Ožsidariniejė anuos longus. Mat, ėš vėdaus naožsikabėna ėš lauka lunginyčės. Alkieriou, kor ta audė, kor ta merga mėiguojė, ten įsėnešė ta vuokītė kačergā ėr lėžė – vadinama bova kor dounā keps lioub, gal atmenė dā, gal kepė mama, pašaus on pečiaus. No ėr tā tatā lėip plikā nosėdarytė mergā. Ėr ta vuokītė plikā nusidarė, plaukus palaidus,

napintus (senuovie lioub pėns). Je, tos ruožončių, škaplierios pasidiek ont stala. Ėr tata juotė. Ta juos vuokītė ont kačerga, vuo ta – ont lėžės. Ėš tuos kerčius i ton kertė, ėš tos i ton kryžėškā parjuotė. „Į ožpakalį neveiziek, Kaselė (Kastoncėjė bova). Kaselė, to i ožpakalį neveiziek.“

– *Toks vardas jos buvo?*

– Je, Kastoncėjė bova, Kaselė. Į ožpakalį veiziesi – nieka nažinuosi. Ana vėināp parjuojė – nieka, ontrāp juo, anā ožkliova ta lėžė vėdurie on grėndų. Ana žvilgt i ožpakalį – kas tèn onsisiedės anā on tuos lėžės. Ka sušoks: „Jezusmarija!“ Poulosė p̄ri tou sava bruostvų, p̄ri škaplieriaus, p̄ri ruožončiaus. „Ješiti [?] dornė, ješiti dornė! Šūdą daba to žėnuosė. Šūdą daba to žėnuosė, kad to monėis neklausė!“

Vuo vaikė pruo longą klausuos lauke vėskon anėi. Saka, pradiejė rytmetė paskou pasakuotė. Vuo ta Kaselė mona mamas nabaštikė patė pasakuojojėis. Saka, aš parsigundau: tuoks vėžlas besiedės mon, saka, ožpakalie, aš, saka, šuokau ė pouliu p̄ri ruožonči, p̄ri škaplieriaus, saka, nabnuoriejau nieka bažinuotė. Vo ana: „Ješiti dornė, kam tau reikiejė, sakiau, ka i ožpakalį neveiziek.“

– A kur taip buvo?

– Nu, tèn Pašatrijuo, tatā tuo.⁷

Bronislavos tekstas susideda iš dviejų dalių. Pirmoji – tai pačios Bronislavos atsiminimais pagrįstas pasakojimas apie šokius ir dainas Šatrijoje, peraugantis į bedugnės skylės kalne siužetą. Antroji dalis – įtempto siužeto mitologinė saktmė apie merginą ir raganą. Toliau pabandysiu panagrinėti, kokias perspektyvas tyrėjui gali atverti atidus šio pasakojimo skaitymas.

SIMBOLINIŲ ŠATRIJOS ERDVIŲ ĮTAKA VIETOS REIKŠMEI

Bronislava pradeda pasakoti nuo savo atsiminimų. Tačiau kalbant apie tai, kaip buvo Šatrijoj šokama ir dainuojama švenčių metu, moters pasakojime atsiranda bedugnė skylė kalno viršuje. Asmeninė patirtis susijungia su tradicijoje plačiai žinomumu siužetu labai organiškai. Bronislava pasakoja vaizdžiai, lyg būtų mačiusi, kaip kiti leido gilyn prie virvių pririštus akmenis. Tiesa, iš moters kalbos matyti, kad tikrinimas jai atrodė bergždžias – skylė juk be galo gili⁸.

7 Rengiant šį darbą buvo siekiama kuo tiksliau suprasti B. Kučinskienės pasakojimą, todėl jis iš garso įrašo (LTRF 1689-14) buvo persifruotas dar kartą. Čia pateikiamas kaip tik šis žemaitiškas variantas, nes jį laikau tikslesniu už rinkinyje LTR 4727(46) esantį šifruotą tekstą.

8 Tyrėjas M. Jacksonas, gyvendamas tarp Australijos aborigenų, atkreipia dėmesį į istorinės praeities, mitinės plotmės ir dabarties susipynimą vietos žmonių pasakojimuose. Ribos tarp žmogaus biografijos ir mito nėra, taip pat kaip nėra aiškios skirties tarp istorinių ir asmeninių įvykių (Jackson 1998: 140). Labai panašų reiškinį galime matyti ir B. Kučinskienės pasakojime. Šatrija tampa vieta, kurioje moters biografija susipina su tradicija.

Bronislava Kučinskienė. *Jono Tamulio nuotrauka, 1975. LTRFt 4980*

Noriu atkreipti dėmesį į skirtingas erdves, kurių Bronislavos pasakojime sukuriamos bent trys. Pirmoji – tai pažįstama, artima erdvė, susijusi su ant kalno šventomis Joninėmis bei gegužinėmis. Tuo tarpu skylė kalne atveria naują simbolinę erdvę. Kadangi tos skylės dydžio negali nei pamatyti, nei išmatuoti, erdvė netgi labiau *garsinė* nei vaizdinė: *No ėr bėldies, ka donkst, donkst, donkst... Kad šuok, ruoduos*. Klausant pasakojimo įrašą darosi aišku, kad „donkst, donkst“ anaiptol ne švelnus dundėjimas, moteris pažemina balsą. Jai dunksėjimas iškart siejasi su šokiais, atrodo, kad kalne kažkas šoka.

Jei buvote kada Šatrijoje, prisiminkite kelius, kuriais galima patekti viršun. Iš vakarų pusės ant kalno užlipti paprasčiau, šlaitas nuožulnesnis, čia nuo seno įrengtas ir takelis su laiptais. Kitur kalnas aukštas ir status. Tai labai tiksliai įvardija ir Bronislava: *Tėn buva eš vėinos posės on čė [?] nams tuoks i laiptās tuokės. Vuo eš ontruos dēdelē staigus kalns yr tas Šatrijuos*. Kaip tik šioje vietoje įvyksta perėjimas į dar vieną – jau trečią Šatrijos erdvę. Tai raganų erdvė, kuri atsiranda užrašytojui

J. Tamuliui paklausus, ar niekas nebandė lipti ant kalno, o Bronislava atsakiusi: – *Ne, kas bandys, nabendė. Lioub sakys, kad raganų kalns, Šatrijuos raganų, Šatrijuos raganų.* Galima sakyti, kad moteris ima pasakoti naują istoriją. Vienintele sąsaja išlieka Šatrijos kalnas⁹. Paklausus, ar bandyta lipti stačiąja puse, moteris atsako logiškai: – *Ne, kas bandys, nabendė.* Kam lipti stačiai, kai kalnas turi kur kas patogesnį šlaitą. Vis dėlto teiginys, kad Šatrija yra raganų kalnas, išsakomas kaip tik šioje vietoje. Fenomenologijoje labai svarbūs momentai, kai žmogaus sąmonė yra užklausiama, kaip ji į tai sureaguoja. Kaip tik tokiais momentais kalba suveikia kaip gestas (plg. Merleau-Ponty 2018: 203–229). Sunku pasakyti, ar šlaito statusas kaip nors susijęs su nauju siužeto vingiu, tačiau šioje pasakojimo dalyje Šatrija, kaip raganų kalnas, aiškiai įgyja naują reikšmę.

Skirtingos Šatrijos erdvės atskleidžia, kokia sudėtinga gali būti pasakojimo dinamika. Gyvenamajame pasaulyje mūsų santykiai yra daugialypiai, besikeičiantys priklausomai nuo situacijos. Visai taip pat ir pasakojimai. Jau dabar pradeda aiškėti, kad mes negalime „ištraukti“ iš Bronislavos pasakojimo *gryno* jos santykio su Šatrija, nes tokio paprasčiausiai nėra. Kiekvienas atvejis savo kontekste yra teisingas. Bronislavai artima šventinė erdvė pasitraukia, o mes pasukame nauju taku.

ŠATRIJA – RAGANŲ KALNAS: SANTYKIO SU VIETA KITIMAS

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad pateikėja prie raganų pereina labai staigiai. Tačiau reikėtų nepamiršti vidinės logikos, kuri pasakojimuose visuomet egzistuoja, bet nebūtinai yra aiškiai pastebima. Kaip prasideda antroji istorijos dalis apie merginą ir raganą? Pasakojimo pratęsimą išprovokuoja vienas, regis, visai nekaltas J. Tamulio klausimas apie raganas: – *Ir jos toli nulėkdavo?* Bronislava atsako, kad tiksliai nežinanti, nes pati nemačiusi (skirtingai nuo skylės kalne), tačiau nepavardina to prasimanymu. Priešingai, kaip tam tikras istorijos patikimumo garantas atsiranda Bronislavos giminytės ryšys su istorijos veikėjais – Konstancija, apie kurią kalbama, yra jos motinos pusseserė¹⁰. Šis ryšys dar kartą sutvirtinamas ir pabaigoje: viską matę kaimo vaikai „pradiję rytmetė paskou pasakuotė“, tačiau Bronislava darskart pabrėžia, kad jos mama sužinojusi tiesiai iš Kaselės – pagrindinės

9 Tai, kad antroji istorijos dalis apie merginą ir raganą vyksta Šatrijoje, pasakotoja prisimena tik pačioje pabaigoje – paklausta, kur viskas vyko, atsako: – *Nu, tén Pašatrijuo, tatā tuo.* Kadangi minima net ne Šatrija, o Pašatrija (kaimas, kuriame yra kalnas), tikėtina, jog pasakojimo veiksmas nukeliamas kur nors į kalno papėdę. Tačiau sąsajos su Šatrija akivaizdžios: pateikėja pereina prie pasakojimo apie raganas nuo pokalbio apie kalno statusą, Šatrija nepamirštama ir pasakojimo pabaigoje.

10 Tiesiogiai Konstancija motinos pussesere niekur nepavadinama, tačiau įvardijama kaip *mamas ciuoces*, t. y. tetos, *dukra*.

istorijos veikėjos. Dėl išlaikyto ryšio su istorija moteris pasakoja toliau, tačiau santykis su Šatrija jau pasikeitęs.

Atkreipkime dėmesį, su kuo Bronislava sieja raganas. Jos teigimu, ragana žada išmokyti merginą, kaip sužinoti, kas ką šneka ar galvoja apie ją. Įdomu, kad gebėjimas skaityti kitų mintis ar net jausmus pateikėjai atrodo kaip labiausiai dėmesio verta magija – ragana Bronislavai siejasi su *žinojimu*. Galima manyti, kad Bronislava pasakė tai, kas pirmiausia šovė į galvą. Tačiau išties pateikėja turėjo progą įvardyti ir ką nors kita. Ragana galėjo pamokyti skraidyti ar išsiburti turtus. Tačiau ji žada išmokyti skaityti mintis. Esminę žinutę galima perskaityti tarp eilučių: jei ragana žada *pamokyti*, kaip skaityti mintis, vadinasi, ji pati kuo puikiausiai tuo užsiima. O su tokiais žmogumi būti vienoje patalpoje labai rizikinga.

Svarbu ir tai, kad ragana Bronislavai yra *vokietė*. Tikimybė, kad Kuršuose gyvenono tikra vokietė, labai nedidelė. Moteriai ragana yra vokietė, nes ji – *ne lietuvė (ne žemaitė)*. Ragana yra svetima, ir tai yra nurodoma vos pradėjus pasakoti apie raganas. Ji ne tik svetima, bet ir geba skaityti kitų mintis. Vokietė senė, ir dar ragana, kuria nesaugią atmosferą. Per mažas detales Bronislavos istorijoje ima reikštis (ne)saugumo jausmas. Moteriai pasakojant, kaip ragana ir mergina buria vašku, sakoma: *Nu ér, saka, prėsėnėšė vondėns, ėsšėtrėnka galvas. Ėr tā mergā lėipė pasileistė [plaukus]. Ožsidariniejė anuos longus. Mat, ės vėdaus naožsikabėna ės lauka lunginyčės.* Užsidariusi langus, mergina su ragana lieka visiškai viena. Tuoju pat prasideda negerai dalykai, ragana perima situacijos kontrolę.

Čia pat saugumo dar labiau sumažėja: merginai tenka ne tik išsirengti nuogai, bet ir nusiimti rožinį su škaplieriais, o ragana tuo tarpu pasileidžia plaukus. Paleisti raganos plaukai labai svarbūs: *Ėr ta vuokitė plikā nusidarė, plaukus palaidus, napintus (senuovie lioub pėns)*. Bronislavos atmintis šiuo atveju mums duoda papildomų žinių, kad senovėje juk plaukus pindavo. Atrodo, dalykas nebūtinai paminti, Bronislava tik neaiškiai sumurma, bet pats paminėjimas rodo, kad *skirtumas* tarp palaidų ir supintų plaukų svarbus.

Mergina, netekusi sakramentalijų, tampa pažeidžiama, o viskas laimingai baigiasi tik jas susigrąžinus: *[A]š, saka, šuokau é pouliau prī ruožonči, prī škaplieriaus, saka, nabnuoriejau nieka bažinuotė*. Istorijos pabaigoje ragana jau parodo tikrąjį savo veidą – Konstancijai išsklaidžius kerus, išvadina merginą „durne“, apšaukia. Bronislava nepasako, kad ragana dinga, tačiau galima nujauti, kaip įtampa pagaliau atslūgsta. Susigrąžinus rožinį, viskas baigiasi gerai.

Istorija apie merginą ir raganą visais atžvilgiais parodo Šatriją kaip svetimą ir nesaugią vietą. Bronislavos pasakojime galima justti kylančią įtampą, kuri nuslūgsta tik atsikračius raganos. Ši antroji pasakojimo dalis kelia klausimą: koks vis dėlto yra Bronislavos santykis su vieta? Ar gali egzistuoti vienas aiškus ryšys?

SAVA, BET GRĒSMINGA ŠATRIJA: DVEJOPAS BRONISLAVOS
SANTYKIS SU VIETA

Atidžiai skaitant tekstą aiškėja, kad Bronislavos ryšys su Šatrija yra nevienalytis. Pirmoji pasakojimo dalis apie skylę kalne išduoda teigiamą santykį. Moteris užrašytojui yra pasigyruši, kad mokanti daug dainų, labai mėgstanti dainuoti; ji sako: *Aš so vėino bernioko susilažinau, kad par vėsą naktį dainiuoso. Ėšauša – ėr aš dar dainiavau.*¹¹ Todėl tai, kad Šatrija pirmiausia siejasi su šokiais ir dainomis – labai artimu jai užsiėmimu, – atskleidžia ir tam tikrą santykį. Šventės atmosfera ir kunigo dalyvavimas taip pat sukuria papildomą saugumo jausmą. Kaip matėme situacijos su ragana pabaigoje, krikščioniški religiniai atributai Bronislavos sąmonėje veikia kaip tam tikras saugumo garantas.

Mes nežinome, nuo kokio J. Tamulio klausimo prasidėjo pasakojimas apie Šatriją, tačiau akivaizdu, kad Bronislava pradeda ne nuo bendrinio pasakojimo – ji iškart neria į savo pačios atmintį ir iš ten išsitraukia konkretų nutikimą su švente, kunigu, giedojimu. Kyla klausimas: kodėl pateikiamas kaip tik šis pasakojimas? Ar Bronislava yra žmogus, kuris dažnai lankydavosi Šatrijoje, bet neturi suformuoto bendro vaizdo? O galbūt Šatrija jai tolima, ir pasakojamas nutikimas su giedojimu – vos ne vienintelis Bronislavos apsilankymas kalne? Tuo tarpu antroji pasakojimo dalis apie raganas atskleidžia visai kitokį moters santykį su vieta.

Tam, kad iki galo išsiaiškintume šį ryšį, verta trumpai pažvelgti į kitą užrašytą Bronislavos pasakojimą. Moteris, kaip jau minėta, savo jaunystę praleido gimtajame Kuršų kaime. Pasakodama apie tai, kaip vakarais verpdavo, ji pamini Luokę ir Šatriją: *Į miestą žiūram, į Loukę, nu Šatrijuos tēn, anēi pri pat Šatrijuos kalna gyvena, mona mamas tievynē bova* (LTR 4727/45/). Luokė ir Šatrija atrodytų netoli, net miestelio žiburiai aiškiai matyti (Bronislava stebėdavo, kada Luokėje užgesdavo šviesos, ir tada eidavo miegoti, nes pati, kaip pasakoja, laikrodžio neturėjo). Tačiau tai vieta, kuri labiau susijusi su jos motinos gyvenimu nei su pačia Bronislava. Kokie jausmai pasakotoją apima Luokėje, puikiai iliustruoja šito paties pasakojimo pabaiga, kur moteris prisimena vaikystę:

Mas ejuom ont atvelyki so mama, ejuom į Loukę tēn tā prī anuos tievūn, prī babūnēs. Mama vesēs [mane], senuovie piesti [eidavom], tuoli ētē, aš jau pavargau. Ateinam į Loukēs miestą, no, vēsē žmuonēs pažēnstami, vēiną pasitēnk, kētą, kēts giminaitis, šnek. Vuo aš vēs mēsliju: „Mama, eikiau, mama, eikiau...“ Jau subrieška, ėr mienou patekieja. Vēiną pakelie žmuogų [sutinka], kētą, ana vēs šnek, vēsi anuos pažēnstami (LTR 4727/45/).

.....
11 Iš rinkinyje LTR 4727 esančio trumpo B. Kučinskienės gyvenimo aprašo.

Bronislava dukart pakartoja, kad Luokėje mama sutinka labai daug pažįstamų, vis sustoja su jais pasikalbėti, ir tokiu būdu keliama įtampa. Tai ne Bronislavos pažįstami, mergaitėi svarbu, kad kelias atgal tolimas, kad jau temsta, o motina vis šnekasi su sutiktais žmonėmis. Atrodo, kad Luokėje Bronislavai nesaugu. Mums nežinomas jos santykis su motina, jį galima pabandyti skaityti nebent tarp eilučių. Pavyzdžiui, minėtame trumpame jos gyvenimo apraše motina nefigūruoja, tik tėvas įvardijamas kaip „geras gaspadorius“, dirbęs daug skirtingų darbų. Tuo tarpu motina minima pasakojimuose apie nerimą Luokėje, apie Šatrijos raganą.

Atvelykio istorija baigiasi tuo, kad dėl mamos pašnekesių su pažįstamais teko išėiti jau sutemus, ir pakeliui vaidenosi didžiulis žmogus ant juodo arklio. Bronislavai tai buvo ne šiaip pasivaidenimas, – ji ir dabar pasakodama išgyvena: *Aš nesakau mamā nieka. Aš tēk einu įsikėbosi virpiedama, bijau*. Pabaigoje Šatrija dar kartą paminima šio vaiduoklio kontekste: *Tēn [negali] išētē, ne, tēk išjuotē. Pelki, šaltinē tēn un tuos Šatrijuos*. Vaiduoklis pasivaideno Šatrijos pusėje, lyg nuo kalno būtų atjojęs per pelkes, kuriomis ne tik kad joti, bet ir eiti pėsčiomis nelengva.

Šis pasakojimas, atrodo, dar kartą patvirtina Šatrijos (Bronislavai Luokė ir Šatrija neatskiriamos vietos, paminėjusi Luokę, iškart sako „ten prie Šatrijos“) vaizdinį Bronislavos sąmonėje – tai grėsminga, nesaugi vieta. Iš skirtingų pusių mus pasiekia raganos ir vaiduokliškas raitelis. Nuo sakmės apie raganą ir merginą Bronislava geba atsiriboti, o istorija apie vaiduoklį siejasi su jos pačios prisiminimais.

Ta pati vieta, priklausomai nuo aplinkybių, gali būti ir maloni, ir *grėsminga*. Bronislavos pavyzdys atveria abu variantus. Pasakojimas apie dainavimą chore ir Jonines ant kalno neabejotinai moteriai svarbus – ne veltui pradedama pasakoti nuo jo. Ši istorija atskleidžia vieną iš Šatrijos reikšmių šios moters pasaulyje. Tačiau vėliau ima aiškėti, kad Šatrija Bronislavai siejasi ne tiek su teigiamais, kiek su bauginančiais pasakojimais. Galvodamas apie tai, prisiminiau Rudolfo Otto šventybės sampratą. Jis teigia, kad šventybę kuria paslaptį (mysterium), kuris gali būti ir bauginantis (*tremendum*), ir traukiantis (*fascinans*) (Otto 1936: 64–65). Kai ką panašaus atskleidžia Bronislavos patirtis Šatrijos atžvilgiu – vieta lyg ir ta pati, tačiau skirtingais pasakojimais atsiveria skirtingi jos paveikslai.

Įvairios pasakojimo detalės atskleidė įvairialypį pasakotojos santykį su vieta. Įdomu, kad Šatrija šiuo atveju yra labiau bauginanti nei artima. Iš dalies tai galima paaiškinti ir tuo, jog bauginantys pasakojimai yra paveikesni, ilgiau išliekantys. Nagrinėjant Bronislavos santykį su vieta darėsi vis aiškiau, kad vieta gali sutelkti skirtingus pasakojimus ir skirtingas reikšmes, o žmogus yra pajėgus įtraukti tuos pasakojimus į savo pasaulėžiūrą. Net ir vienas to paties žmogaus pasakojimas atveria mažiausiai du skirtingus kelius. Kaip tik tokia yra pasakojimų vieta, skirtingai interpretuojama net ir vieno pateikėjo repertuare. Bronislavos pavyzdys atskleidė tokį santykį, tačiau dabar kelkimės į Platelius, kur kiek kitokį ryšį su vieta turi Paežerės Rūdaičių kaime gyvenusi pora.

VĒSAS PAŠALĒS YR PAVADĒNTAS: SERECKIAI
IR PLATELIŲ EŽERAS

Kazimieras ir Stasė Sereckiai abu gimę 1907 m., gyveno Paežerės Rūdaičių kaime, kuris yra apie keturis kilometrus nuo Platelių miestelio, į šiaurę nuo Platelių ežero¹². Kalbėti apie šiuos pateikėjus atskirai nėra lengva, nes vienas kitą nuolat pertraukinėja, papildo, pasakoja kartu, pasakojimui vadovauja tai vienas, tai kitas¹³.

Stasė Sereckienė. *Giedrės Šmitienės nuotrauka, 1997. LTRFt 7187 (fragmentas)*

Kazimieras Sereckis. *Daivos Vaitkevičienės nuotrauka, 1997. LTRFt 7182*

Artimas poros santykis su Plateliais yra akivaizdus, ežeras jiems labai gerai pažįstamas. Sereckiai pasakoja:

K. S.: Vėsas pašalės yr pavadėntas, kuol matiau akėmės, eso apvažiavės vėsą ežerą, vėsor.

S. S.: Čė Šončelis, čė... čė Komelkaktė, čė vėsuokių yra, o... *K. S.:* Kūlių kalva, viel nagėliai tier, bet jau ežeri, kalva, kalns, akmenės vėini (LTR 6414/192/).

.....
12 K. ir S. Sereckių pasakojamų padavimų tyrimas šiame darbe atsirado tikslingai, jau aprašius B. Kučinskienės patirtį ir siekiant parodyti, kaip artimesnis, kasdieniškesnis pasakotojo santykis su vieta gali formuoti kraštovaizdžiui suteikiamas reikšmes.

13 Sereckių padavimai ir kiti įvairūs pasakojimai buvo užrašyti V. Vaitkevičiaus 1996 m. (LTR 6414).

Visos vietos, kurias vyras buvo matęs, kai dar gerai regėjo, turi vardus. Gebėjimas pačiam matyti yra labai svarbus, Kazimieras tai pabrėžia. Jei trumpam grįžtume atgal, prisimintume, kad Bronislava raganų *nematė*, todėl tiksliai nežino, kaip jos skraidydavo į Šatriją: *Saka, ka tuoli [raganos nulėkdavo]. Vuo kon, mas namatiem, nažėnuom*. Regėjimas labai glaudžiai siejamas su žinojimu.

Pavadinimas atveria kelią į vietą, padaro ją savą. O svarbiausias iš vardų, žinoma, yra paties ežero. Kazimieras apie ežero atsiradimą pasakoja taip:

K. S.: [O]ns apsėsoka, ons ėr nokrėta ėr ėšmošė dėdliusias doubes, tas ežers, skaituos, vondou so vėsuom žoviem, so vėskou.

– *Parėjo?*

– Je, parėjė.

– *Pas ką jis klausė kelio?*

– Ne... Tas yr sena legėnda...

– *Kokia?*

– Tėp pasakojė, ka yr parėjės. [*Isiterpia Stasė:*] Čia jau senė tas ežers yr.

– *Dėl ko „Plateliai“ pavadinimas?*

– Diel tuo tuokia vondėns... Lietovuo nier ežera tuokia švari vondėns, ka Platelių ežers (LTR 6414/185/).

Siužete, kuris įprastai tautosakoje būna grėsmingas ir baisus (ežero atėjimas, nukritimas), Kazimieras išskiria teigiamus dalykus – ežeras nukrito kartu su žuvmis (jam, kaip užkietėjusiam žvejui, tai, be abejo, labai svarbu), o jo vanduo – švariausias Lietuvoje. Kazimiero santykis su ežeru šiltas, galima sakyti, kad vyras juo netgi didžiuojasi. Paklausus, kodėl ežeras vadinasi „Plateliai“, Sereckis neduoda dažniausiai tradicijoje pasitaikančio atsakymo (pvz., „*Ot, platei lei!*“ *Ir nukritęs debesis, iš kurio susidarė ežeras* – LTR 3950/218/). Jam svarbiausia, kad ežero toks švarus vanduo. Vyras tiesiogiai to nepasako, tačiau jei vanduo švarus, vadinasi, jis žmogui naudingas, gyvenamas žuvų, galbūt net ir geriamas.

Sereckiai puikiai žino, kokių aplink ežerą yra vietovardžių, pažįsta kiekvieną kampelį. Jų pasaulis susideda iš vietų vardų ir jų istorijų. Kalbant apie *pavadintas pašales*, Platelių ežeras yra išskirtinis – šiuo metu suskaičiuojami net šimtas aštuoniasdešimt du įvairių ežero vietų vardai (Kaniava 2014). Telšių „Alkos“ muziejuje yra Platelių ežero valksmų planas (žr. 26–27 p.). Jis buvo rastas daržinėje 1946 m. tvarkant muziejaus archyvą. Jame matyti, kaip vietos žmonės sudalija ežerą, kiekvienai daliai suteikdami vardą. Kazimieras visus šiuos vardus kuo puikiau žino, pasakodamas nurodo: *Traukiem traukiem puo Palšienės valksmą, jau čiopt – yr* (LTR 6414/191/). Valksmų vardai ypač įdomūs. Jie nusako konkrečią vietą ežere, nors jo paviršius lygus, o vienintelis atskaitos taškas – atstumas nuo kranto. Žinoti valksmų vardus ir vietas tai tas pat, lyg pažinoti kiekvieną ežero centimetrą.

Iki šiol kalbėjau apie Sereckių santykį su ežeru, tačiau reikėtų nepamiršti paties svarbiausio – Kazimiero ir Stasės santykio ir to, kokią atmosferą šis ryšys sukuria¹⁴. Senukai dažnai kalba vienas per kitą, tačiau negalėtume sakyti, kad tai pertraukinėjimas. Atidžiai skaitant susidaro įspūdis, kad vienas pabaigia kito mintį arba pakartoja – patvirtina. Visa tai kyla iš tam tikro bendro žinojimo.

Peržvelgus daugiau tekstų aiškėja, kad unikalūs Sereckių santykis su Plateliais – tik pavyzdys. Ežeras jiems puikiai pažįstamas, todėl ir yra padavimų epicentre. Tačiau tam tikrą jautrumą ir bendrą pasakojimo ritmą senukai išlaiko ir pasakodami apie kaukus (LTR 6414/200/), ir apie kurmį, kregždę ar gegutę (LTR 6414/206–208/). Įdomu, kad pasakodami kartu Sereckiai beveik neprieštarauja vienas kitam – tik pratęsia ar papildo. Panašu, kad abu turi savo sritis: Kazimieras vadovauja pasakojant padavimus apie ežero vietas, o Stasė seka pasakas, pirmoji kalba apie gyvūnus. Vis dėlto turbūt geriausias bendro Sereckių pasakojimo pavyzdys – mitologinė saktė apie balsą ežero ledynuose:

Kas girdėjo tą balsą ežero ledynuose?

S. S.: No, vaikiš gėrdieja, gaspaduorius, skaituos. K. S.: Gaspaduorius gėrdieja. S. S.: Gaspaduorius pats gėrdieja. K. S.: Ons vondenį [nešė], eję arkliūn gėrdytė, pasijiemės viedros, S. S.: arkliūn gėrdytė, K. S.: ėr eš ežera vondenį neštė, S. S.: eš ežera. K. S.: On léiptelia pasélėpės... S. S.: No, vuo bova ledā, ledā K. S.: žvang, S. S.: šnar so kėts kėto, K. S.: skomb... S. S.: No, ėr ons ešgėrda, ons namata, kas. K. S.: Balsą ešgėrda eš tūn ledynūn, S. S.: balsą ešgėrda eš tūn ledynūn. K. S.: Jė, kad aš... S. S.: aš jau, saka, atkentieju, dabar parės, saka, į tos ledynos orednėnks. K. S.: Į moną vėitą orednėnks parės. S. S.: Ėr ons biega veizietė tuo orednėnka, ka tas orednėnks... K. S.: Juoja į Barstytiūn orednėnka veizietė, a tėkrā yr tēp. S. S.: Kāp reikont ė atrada ont lėntų, K. S.: bagolės orednėnks, nagyvs jau (LTR 6414/194/).

Kai vaikiš saktėje nueina prie ežero atsinešti vandens, kažkas pasikeičia pačioje kalboje. Sereckiai ima vienas per kitą apibūdinti ledais pavirtusį ežerą: ledai *žvanga*, *šnara*, *skamba*. Iš visų pasakojimų, kurie užrašyti iš Sereckių, šiame jaučiama kone stipriausia emocija. Balsas iš ledynų neša blogas naujienas, tačiau senukai puikiai žino kiekvieną ežero judesį.

Šioje vietoje išryškėja, kad ežeras turi ne tik paviršių, bet ir dar vieną aiškiai apčiuopiamą dimensiją – gylį. Interpretuojant ežero gelmę mitologiškai, panirus po vandeniu atsiveria nauja Platelių ežero erdvė su kitomis reikšmėmis. Pažįstamas,

.....
14 „Abu jie sėdėjo prie skirtingų seno medinio namo virtuvės kampe esančios viryklės (*plytos*) pusių. Pokalbininkai užėmė vietą tiesiai priešais viryklės kampan, lengvai galėdami pakreipti diktofoną tai į kairę (link Stasės), tai į dešinę (link Kazimiero). Kazimieras vis užtraukdavo dūmą, nufotografuoti galėjau tik jam nususukus“ (iš V. Vaitkevičiaus prisiminimų, papasakotų straipsnio autoriui 2019-05-20).

pavadintas ežero paviršius po vandeniui tampa mirusiųjų pasauliu. Įdomu, kad ežeras renkasi aukas pats; Stasė Gadeikienė (g. 1908 m.) pasakoja:

Ė žmuonės tēp saka, kad ežers tor kuožną metą [žmogų] prarytė, i nieka. Tor vės vėina kartą, tor ons kuokios do... yr i septyni nuskendėn kėtą metą, kėtą metą ožtenk ė vėina. Bet kad jau nie vėina – aš nažėnau (LTR 4652/37/).

Maža to, viename Sereckijų pasakojime paaiškėja, kad jų santykis su ežero imamomis gyvybėmis ypač jautrus – jis pasiėmė ir Kazimiero brolių:

S. S.: Jam ons vėsümet puo žmuogų, ne tēk puo vėiną, kartās puo do, puo tris.
K. S.: Je... S. S.: Ons pasėjam. K. S.: Ė mona bruolį pasijiėmė. S. S.: Je... (LTR 6414/193/).

Platesniame padavimų kontekste matyti, kad Platelių ežere mirusiųjų vėlių gausu – jos dažniausiai matomos suakmenėjusių žmonių pavidalu (pvz., LTR 3950/230/), besivaidenančios (Mickevičius 1940: 29–30) ar reikalaujančios aukų (LTR 4650/309/). Pastarasis motyvas girdimas ir Sereckijų pasakojimuose. Mitologijoje vanduo, ypač stovintis, ežerų vanduo, dažnai siejamas su mirusiųjų pasauliu (Būgienė 1999: 43–48), todėl nenuostabu, kad Sereckiai pasakoja apie aukų reikalaujančią ežerą ir balsus lede. Tačiau kiek anksčiau juk matėme visai kitokį ežerą – savą, pažįstamą, kurio vanduo – švariausias Lietuvoje.

Šioje vietoje noriu dar kartą grįžti prie *regėjimo*. Bronislava pati Šatrijos raganų nematė, vadinasi, jų ir nežino. O Kazimieras savo akimis matė visas Platelių pašales. Tačiau tai, kas vyksta po vandeniui, ežero gilumoje, pamatyti sunku. Čia ir atsiranda nauja Platelių reikšmė – tolima, tamsi vėlių erdvė.

EŽERO RAGANA – KERTINĖ PASAKOJAMO PLATELIŲ PASAULIO FIGŪRA

Tam tikra prasme abi ežero erdves (pažįstamą / matomą ir povandeninę) jungia Platelių ežero valdovės–raganos vaizdinys¹⁵. Tai buvusi „ežero karalienė“, gyvenusi

15 Nors tautosakoje ji geriau žinoma Ežero valdovės vardu, įvairios detalės atskleidžia, jog ši karalienė suvokiama kaip ragana. Kartais taip ir pasakoma: *Anėi vadėn ragana* (LTR 4642/51/); *Saka, ta čerauninkė tuoki buvusi, kad ana kumelę turieja, ir ana juodinieja ant ežera* (LTR 4649/4/); *Nu, ir bepalikusi karalaite, bet ta buvusi ragana tuoki* (LTR 4652/100/); *Palei Kumelkaktį, sako, tą raganą nušovė* (LTR 6000/142/). Platelių karalienę kaip raganą galiausiai apibūdina kiti, ne tokie tiesioginiai bruožai. Ji moka kerėti, dažniausiai linki bloga vietiniams, taip pat yra *svetima* – švedų karalienė. Vienas esminių mitologinės raganos bruožų yra kitoniškumas, galimai atėjęs iš priešistorinių laikų įvardijant svetimą (kitos genties, bendruomenės ar giminės), nepažįstamą žmogų (Vėlius 1977: 222–224).

Pilies saloje. Sereckiai apie karalienę pasakoja išsamiai. Kaip ji gyveno Pilies saloje, turėjo tiltą į krantą (jo likučiai tebematyti), tačiau mokėjo ir savo stebuklingu arkliau vandeniui joti (LTR 6414/186/). Ežero valdovė labai glaudžiai susijusi su įvairiomis ežero vietomis: Pilėje gyvenusi, Pliksalėje vergus plakusi, Veršių saloje pinigus užkasusi ir t. t.

Tačiau Platelių ragana skiriasi nuo Šatrijos raganų. Nors ežero valdovė yra pasakojimų antagonistė, tačiau ne tokia tolima ir nepažįstama, kaip kitos raganos. Vietiniai gana gerai susipažinę su jos gyvenimu, o istoriniai faktai susipynę su karalienės biografija. Tačiau svarbiausia yra tai, kad dabar, padavimų pasakojimo metu, karalienės Plateliuose nebėra. Beveik visos istorijos baigiasi jos mirtimi, net ir šis labai trumpas kitos plateliškės, Anicetos Razmienės, pasakojimas:

Švedų karalienė lioub juos ont bolta komeli vėrš vondėns. Nie juoki kolka į anon nesmėga. Tėk anon nušavo vėins mažas vāks so kvėitė grūdo (LTR 4165/185/).

Raganos mirtis *uždaro* pasakojimą. Skaitant apie Šatrijos raganas neaišku, kada jos ant kalno rinkosi – žiloje senovėje, prieš šimtą metų, o gal vakar? Vaizdinys gyvas, tad ir kalnas žmonėms tebėra svetimas, nesaugus. Tuo tarpu Platelių ežero valdovė, kad ir kokia ryški figūra, yra mirusi. Pasakojimai apie jos kovas su buvusiu vyru ar su švedais yra iš praeities. Nežinia, galbūt ji ir reikalauja ežere aukų – viename pasakojime apie Pilėje kasamus pinigus Sereckis užsimena apie keistą audrą, kurią, kaip jis spėja, turbūt sukėlusį ežero karalienė (LTR 6414/189/). Tačiau tai tik parodo, kad ežero valdovė šiandien jau yra nusikėlusį į kitą erdvę, iš kurios negali žmonėms grasinti tiesiogiai.

Sakmių raganos gali būti vaizduojamos skirtingai. Tačiau įvairiuose folkloriniuose pasakojimuose gyvuojanti ragana juk pati savęs nenusako – ją suvokia istorijas pasakojantys žmonės. Šatrijos raganos yra tokios, kokias žino Bronislava, o Platelių ragana yra nužengusi iš Sereckių pasakojimų. Šie skirtingi vaizdiniai padeda suprasti ne vien raganos paveikslą, bet ir skirtingą padavimus pasakojančių žmonių santykį su vieta. Ragana abiem atvejais yra vaizduojama kaip svetima, tačiau Bronislavos sąmonėje jos vaizdinys vis dar grėsmingas, o Platelių ragana Sereckiams pakenkti jau negali.

IŠVADOS: VIETA BE ŽMOGAUS – KAIP ŽMOGUS BE VIETOS

Bronislavos Kučinskienės ir Kazimiero ir Stasės Sereckių santykio su vieta tyrimas atskleidė įdomias perspektyvas, kai vietoj įprastos šventviečių apibrėžties pasitelkiama *pasakojimų vietų* sąvoka. Straipsniu nesiūloma atsisakyti *šventvietės* termino, greičiau priešingai – visos šventvietės yra pasakojimų vietos, bet ne visos pasako-

jimų vietos yra šventvietės. Tai kur kas platesnis terminas, išeinantis už senosios baltų religijos ribų. Pasakojimų vieta gali būti tiek Alkos kalnas, tiek miesto aikštė ar daugiabučių kiemas. Vadovaujantis fenomenologine prieiga, atsiranda galimybė trumpam atidėti į šalį archeologinius duomenis, istorines ar religines prielaidas ir pažvelgti į vietą kaip į gyvenamojo pasaulio dalį. Tai žmones jungianti vieta, kur patirtis pasireiškia per pasakojimus.

Straipsnyje aptarti pavyzdžiai parodė, kad žmogaus santykis su vieta yra daugialypis. Kuris reikšmės variantas būtų „tikrasis“: Šatrija – švenčių vieta ar raganų kalnas? Plateliai – pažįstama, sava erdvė, o gal mirusiųjų pasaulis? Atsakymas į šiuos klausimus paprastas: visos reikšmės yra vienodai tinkamos, tai priklauso nuo konteksto. Vienu metu Bronislavai Šatrija yra artima, kitu – grėsminga. Žmogaus santykis su vieta sukuria reikšmes, kurios veikia to santykio ribose. Pasakojamojo pasaulio naratyvai – tam tikras žmogiškos patirties būdas, neatsiejamas nuo judėjimo ir veikimo aplinkoje. Kadangi žinojimas įgyjamas judant, gyvenamojo pasaulio elementų reikšmė gali nesunkiai kisti. Kaip matėme, reikšmės kitimui ypač svarbus yra erdvės suvokimas. Tas pats pasakojimas gali turėti keletą skirtingų erdvių. Šios erdvės gali pasikeisti pagal gana aiškias taisykles, pavyzdžiui, Plateliuose tas erdves skiria ežero paviršius. Kiekvienas perėjimas į naują erdvę atveria ir naują vietos reikšmę.

B. Kučinskienės ir senukų Sereckių pasakojimų tyrimas primena, kad tradicijoje taip pat egzistuoja asmeninė patirtis, ir ji yra be galo svarbi. Galime padavimus klasifikuoti pagal juose vaizduojamus motyvus, tačiau motyvas mums nieko nepasakys apie Bronislavą, Stasę ar Kazimierą. Fenomenologiškai žiūrint, žinios yra perimamos, tada perkonstruojamos, *perfiltruojamos* per asmeninę patirtį ir taip keliaujančios toliau. Todėl labai svarbus tampa metodologinis principas – atidus tautosakinio teksto skaitymas¹⁶, nepraleidžiant pro ausis nė vieno ištarto žodžio. Tyrėjas, kaskart klausiantis savęs, kodėl pasakotojo sąmonė sureagavo kaip tik taip, o ne kitaip, gauna unikalų šansą pabandyti rekonstruoti žmogaus gyvenamąjį pasaulį. Straipsnyje buvo bandoma bent iš dalies prisidėti prie tokios rekonstrukcijos, o keliamos mintys apie pasakojimų reikšmes yra diskusinės. Mokslinė interpretacija privalo ne vien pateikti atsakymus, bet ir kelti naujus klausimus.

.....
16 Tekstai ir jų skaitymas šioje vietoje suprantami plačiąja prasme. Tekstu gali būti ir užrašytas ar išsakytas padavimas, ir daina ar net daiktas – tam tikrų ženklų rinkinys, perteikiantis prasmę. Tokio teksto *skaitymas* galimas įvairiais būdais, neapsiribojant užrašyto teksto perskaitymu.

ŠALTINIAI

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
 LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.
 TAM – Telšių „Alkos“ muziejaus archyvas.

LITERATŪRA

- Ališauskas Vytautas 2012. *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: tekstas ir kontekstai*, Vilnius: Aidai.
- Būgienė Lina 1999. „Mitinis vandens įprasminimas lietuvių padavimuose, sakmėse ir tikėjimuose“, *Tautosakos darbai*, t. XI (XVIII), p. 13–85.
- Hodder Ian 2000. *Praeities skaitymas*, iš anglų kalbos vertė Dalė Merkevičienė, Vilnius: Vaga.
- Ingold Tim 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*, London, New York: Routledge.
- Ingold Tim 2011. *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*, London, New York: Routledge.
- Jackson Michael 1998. *Minima Ethnographica: Intersubjectivity and the Anthropological Project*, Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Kaniava Andrius 2014. *Kraštovaizdžio archeologija: Platelių mikroregionas*: bakalauro baigiamasis darbas, Klaipėdos universitetas.
- Kaniava Andrius 2019. „Tirti patiriant: nauja šventviečių tyrimo prieiga“, *Liaudies kultūra*, Nr. 1, p. 43–53.
- Merleau-Ponty Maurice 2018. *Juslinio suvokimo fenomenologija*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skeršytė ir Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos.
- Mickevičius [Juozas] 1940. „Platelių apylinkių geografinė būklė“, *Gimtasai kraštas*, Nr. 1 (24), p. 1–34.
- Mickūnas Algis, Stewart David 1994. *Fenomenologinė filosofija*, iš anglų kalbos vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos.
- Otto Rudolf 1936. *The Idea of the Holy: An Inquiry into the Non-Rational Factor in the Idea of the Divine and Its Relation to the Rational*, translated by J. W. Harvey, London: Oxford University Press.
- Tarasenka Petras 1923. „Alko akmenys Trakų apskrityje“, *Kultūra*, Nr. 1, p. 25–34.
- Tarasenka Petras 1926. „Senovės lietuvių šventovės“, *Švietimo darbas*, Nr. 6, p. 706–715.
- Vaitkevičius Vykintas 1998. *Senosios Lietuvos šventvietės: Žemaitija*, Vilnius: Diemedis.
- Vaitkevičius Vykintas 2003. *Alkai: baltų šventviečių studija*, Vilnius: Diemedis.
- Vaitkevičius Vykintas 2016. „Baltų šventviečių atodangos“, *Liaudies kultūra*, Nr. 4, p. 33–43.

Walking along the Story Road: Research on Relationship with Place

ANDRIUS KANIAVA

S u m m a r y

Keywords: sacred sites, phenomenology, relationship with place, Šatrija Hill, Plateliai Lake.

The article presents a new research perspective on Lithuanian ancient sacred sites. The author adopts the phenomenological approach instead of the usual historical one. The phenomenological approach is centered on human experience, thus the focus shifts from the archaeological artefacts or historical data to the stories and meanings behind them. The author of the article introduces a new term – *story-places*, as a different definition for places that we usually call *sacred sites*. This allows him to temporarily set aside the religious meaning of these places and apprehend them as objects of consciousness.

The research focuses on folk narratives from two different places in western Lithuania. The first one is told by Bronislava Kučinskienė living near one of the most famous hills in Lithuania – Šatrija. Bronislava spins a complex story of her own experience while singing and dancing on top of the hill, combined with a legend about a girl encountering a witch. We learn that a folk story could be much more complicated than it seems from the first glance. It reveals different meanings of the place. On the one hand, Šatrija appears enveloped in a warm memory about activities this woman loved doing in the past. On the other hand, the hill seems unpleasant, even horrifying, when the story line turns to witches.

The second case in point evolves around Kazimieras Sereckis and Stasė Sereckienė. This couple have spent all their lives in the vicinity of the Plateliai Lake. They can tell numerous stories about this place. Both of them have a strong relationship with the lake. They know this place very well: every part of the lake has a name, and Kazimieras knows them all. Moreover, the inner calm characteristic to this couple not only affects their stories, but also their relationship with the place. The couple seems to have some kind of joint knowledge – they always tell stories together, finishing each other's sentences. On the other hand, the Plateliai Lake, like Šatrija, also has multiple meanings. While the surface of the lake is well known and familiar, the underwater space has a completely different meaning: it is attributed to the dead, to the underworld, which also is reflected in the stories told by Kazimieras and Stasė.

The author of the article seeks to reveal the complex and uneven relationship between the human mind and the place. The phenomenological approach helps us to shift our attention and take a walk along the story road. If we look close enough, there appears a host of different meanings. No meaning is permanent – it can and it does change. There is no universal picture of a place in human mind, because every new encounter, every new story has a new perspective. This article proposes an argument in favor of using a phenomenological approach for researching the sacred sites. It focuses on people's stories, since every place, before anything else, is a story.

Gauta 2019-05-29